

KOOLNUD KÕNELEVAD JA KÕNETAVAD KOLMANDAT KORDA

**Mats Traat. Vastsed Harala elulood.
Tallinn: Ilmamaa, 2011. 187 lk.**

Mats Traat ja kirjastus Ilmamaa on ilmutanud kolmanda Harala-raamatu „Vastsed Harala elulood”. Elulugude kirjapanemist alustas Traat teatavasti millalgi 1960. aastail, seega on Harala küla me kirjandusloolisel maakaardil olnud umbes pool sajandit. Esimesed Harala elanike epitaafid kirjutas Traat enne kolmekümnendat eluaastat, vanuses, mil tavaliselt tegeldakse eelkõige iseendaga, oma olemise ja olemuse mõtestamisega. On üsna ebaharilik, et nii noor mees kirjutab tervele külatäiele koolnutele epitaafe. Tähendab see ju harukordset süvenemist, teise inimese hingeellu sisseelamist, ajaloos kodus olemist. See kõik peab Mats Traadi toonase ja ka hilisema loomingu puhul sajabrotsendiliselt paika.

Mõni aeg tagasi algas eesti kirjandusmaastikul elulugudebuum, mis ei näi vaibuvat. Kui esimesed, kes oma elu avalikkuse ette tõid, olid enamasti ületanud vähemalt 50. eluaasta künnise, seega ehk üht-teist elus korda saanud, siis nüüd ilmuvad elulooraamatud üha nooremal, ka neil, kes pole ise suutelised seda kirja panema, see töö tehakse nende eest ära. Kahekümnesed ja kolmekümnesed, alles iseseisva elu lävel, kel märkimisväärseid saavutusi veel pole, avaldavad elulooraamatu, justkui oleks nende elutöö juba tehtud! Ja biograafiad võtavad poes enda alla üha rohkem ruutmeetreid.

Selle aasta hilissügisel, hingedeajal, tähistas vanameister Mats Traat oma 75. sünnipäeva. Traat on mees, kelle eraelust me suurt ei tea. Ta pole avaldanud elulooraamatut, kus loetleda oma saavutusi. Ta pole teinud endast sel moel sangarit. *Exegi monumentum aere perennius* – Mats Traadi looming on tema eluajal püstitatud monument, mis on vasest vastupidavam. Ei pea Traadi teosed kartma aja roostet, tahaks loota. Siinjuures jääb vaid soovida, et maakeskkond ei muutuks eestlase jaoks tundmatuks planeediks ega maakeel loetamatuks võõrkeeleks.

Mats Traat tuli oma juubeliaastal välja 182 uue, vabandust, vastse Harala elaniku looga. Elulugudebuumi ajal on see Traadilt paras trikk ja ninanips. „Vastseid Harala elulugusid” lugedes oli tunne, kuivõrd päris on tolle väljamõeldud küla elanike lood, nende elud ja saatused, samal ajal kui kõik need pikad riulitäied elusid raamatupoes muutuvad just nagu fiktiivseiks, hajuvad näilisteks. Sel sügisel saavad mitmed kõnekad seosed kokku: 50 aastat Haralat, 75 aastat elavat kirjandusklassikut, hingedeage ja uue teose pooleldi lõunaeestikeelne pealkiri, keeles, mis on Mats Traadi jaoks kõige kodusem ning omasem. Kolm on kohtuseadus ja kolmandal korral kõnelevad ja kõnetavad Harala koolnud eriti mõjusalt, sest Mats Traadi epitaafide kirjutamise kunst on ajas vaid küpsenud. Elulood on tuumakamad, puändikamad, üha enam tabasin end lugedes

muhelemast, pead vangutamast, ohkamast. Traadile omase virtuoossusega on epitaafid läbi põimunud kõikvõimalikest kultuuri- ja keeleseostest. Ja ehkki epitaafidesse on sujuvalt sulandatud saksa- ja ingliskeelseid katkeid, prantsuse ja vadja keeltki, on kõige mõjuvamad ja orgaanilisemad just lõunaestikeelsed mõtteavaldused, need on lihtsad ja tabavad:

„PEETER PEDAK / 1897–1953 / Mina olin *Kindla Tahte* / esimene esimees / Siis valiti Joann Kirp / Tema pidas mulle matusekõne / *Tüüd olet sa tennü / vaiva olet sa nännü... / (Paus, kõhatus) / Aina olet sa kah tennü / Ja nüüd olet sa lännü*” (lk 59). Või Inge Kiivit-Rebase loos „Kõik kana ei saa üteliste orsile”, kui Inge ei saanud meest, kelle järele õhkas.

Mida veel need 182 Harala koolnut meile, elusaile, kõnelevad? Mida nende kolmas kõnelemine meile tähendada võiks? Kõige esimese asjana kõneleb meiega inimese nimi ja nimede panemises on Mats Traat taas ületamatu. Parimal juhul haakub nimi epitaafi sisuga nii hästi, et ei kujutaks ettegi säärase nimega külaelanikule teistsugust eluteed. Saab lugeda, kuidas elasid ja mida mõtlesid teiste seas Kulla Sõstar, Mahta Vaablane, Kalvi Päss, Amllet Mägerus, Iti Pökk, Rahuleid Sikamägi, Vilibald Onn, Leigar Marudenko ja Adalbert Kriips. Aga elu ise, inimese tee ja saatuse? Kas sellega ongi siis nii, et on kannatused, petmised, reetmised, haigused... ja surm, mis tihipeale veel enneaegne? Et armastust kas pole, või kui ongi, siis saab otsa? Et on pigem reegel, et inimene mängib teisele mäkra, ründab selja tagant, lööb noa selga? Et aeg, olgu tegu mis tahes kümnendiga, on ikka keeruline? Või polekski olemas õnne, õnne mõistet, kui ei oleks kõiki eelnevalt loetletud kannatusi? Kas saab õnn oma tõelise tähenduse alles siis, kui arvukad kannatused viimaks toovad kaasa lunastuse ja kir-

gastuse? Ja miks kõigi jaoks ei toogi?

Mats Traadi ja Harala rahva sõnum näikse olevat, et eluõnn peitub piasiasjades, nagu ütleb Julius Piht, kes tajub elu nii elamisväärsena: „Pensionäripõlves tundsin rõõmu märtsipäikesest” (lk 168). Viido Kreose suu läbi meenutab Traat meile oma usku töösse, oma põhisõnumit ja -kreedot: „Ajaleht kasvatas mullegi pähe meediamõistuse / tõsise töö asemel idiootsuseni lahutada meelt” (lk 130). Või siis Adolf-Karl Nõgisoo sõnadega: „Töö lõi ükskord inimese / kahtlane, kas uut eestlast loob / meie rahval on põhi alt ära / nagu roostetanud plekkpangel” (lk 149).

Kõigel on mõte, kui on armastus – Loore Tulbi epitaafil seisab: „Kartsin olevikutühjust rohkem kui rästikut / elasin meeldivates mälestustes, mida oli hirmvähe”, ning ta küsib lõpuks: „Mis mõtet oli elul, kui puudus armastus?” (lk 150).

15. oktoobril 2011 kirjutas Tuuli Jõe-saar Eesti Päevalehes Mats Traadi „Vastsetest Harala elulugudest” ja kutsus üles kujutlema end korraks surnuks, mõtlema tagasi oma elule ning kirjutama endale epitaafi. Kas see kannaks õnnetut või õnnelikku meeleolu? Kui õnnetut, siis mida oleks võimalik teha praegu, kui oleme tegelikult ju elus, et mitte olla nii õnnetu? Ettepanek on proovimist väärt...

„Vastsetest Harala elulugudest” läbi ja lõhki õnnelikke elusid ei leia. Ka on lugude lõpp valdavalt lakooniline ja isegi kiretu kirjeldus sellest, kuidas üks või teine suri. On üksikuid erandeid, näiteks hullukese Arvi Sälgu lugu, mis on suisa klassikalise anekdoodi lõpuga: arst on suutnud mehele enam-vähem selgeks teha, et ta pole siiski rukkitera, aga kuidas Arvi seda kukele selgitama peaks? Lõpuridadena on kogus ka inimese viimaseid soove: saja-aastaseks elanud mehe palve, et ta peied peetaks gaasilambi valgel, nii nagu pulmadki kunagi peetud said, või ühe mehe loo-

tus, et vahest mängitaks edaspidi ta sünniaastapäeval lemmikpala, Chopini „Tristesse” – „Kurbus”. Ja põhjust nukruseks on, sest elu hinnaks oli üksainus mõtlematu sööm kahtlast, kõrvetavat vedelikku.

Palju on räägitud Mats Traadi Harala-lugude ja Edgar Lee Mastersi „Spoon River Anthology” (eesti keeles „Spoon Riveri koolnud”, 1976, Boris Kaburi tõlkes) seostest ja sarnasustest, sellestki, et kõnelevate surnute idee on Traadil Spoon Riveri pealt võetud ja hulk maad lahjemana eesti keeles Harala epitaafidena kirja pandud. Sellega ei saa mitte mingil juhul nõustuda, sest kõnelevaid koolnuid on kultuuriloos olnud alati ja igal ajal. On inimomane tunda huvi erinevate ilmade ja sfääride vastu. Teispoolduse mõtestamine on teinud ju maise elu lihtsamaks või õigemini leppimise teadmise, et see on lõplik. Me oma rahvapärimuski tunneb kalmulisi. On laule, kus surnu kalmukünka alt kõnelema hakkab, et midagi teada anda, on muinasjutte, kus tapetud tüdruk saab kaseks ja hiljem kandleks, mis muusika asemel „mängib ette” oma elu ja ebaõiglase lõpu loo. Veelgi enam – Mats Traat on Harala elulugudesse sisse kirjutanud niivõrd palju Eestit, kultuuri, ajalugu, üldist olemust, et võrdlus Spoon Riveriga pole kohane. Kattuvusi on vaid kultuuriruumist sõltumatutes, universaalsetes teemades, üldinimlikus, ja sel juhul võib tegu olla Harala, Spoon Riveri või mõne kolmanda paigaga: armastus, armukadedus, alkohol, haigused, hulluks minemise reaalne oht jms. Hulluks minemises aga, muide, võib peituda ka pääsemine ja lunastus, nagu saab lugeda Lavinia Laidami loost: „Ei saanud millelegi pihta enne / kui hulluks läksin / siis sain äkki kõigest aru” (lk 146).

„Vastsed Harala elulood” on kaunis teos, mille tervikule annab oma osa kujundus, kus on kasutatud fragmente

Enno Ootsingu puugravüüridest. Minu lugemisnauding muutis aga veelgi terviklikumaks üks Vikerraadio 2008. aasta „Luuleroumi” saade, mida arhiivist kuulata saab. Seal loeb Ain Lutsepp küll Harala teise kogu, „Uute Harala elulugude” epitaafe, kuid judinaid tekitavalt hästi. Ühes suurepärase muusikalise kujundusega, mille on kokku otsinud ja valinud Virve Pulver, on see tõeliselt kvaliteetne luulesaade, kus sõna ja sellega ühes inimese elutee kulgeb helgete helinate ja õõvastavate kriginate, sulniste vidistamiste ja võigaste kraaksatuste saatel, nii nagu see päriselt elus ju ongi. On elud ja neis on palju traagikat, mis võib omakorda ootamatult aga muuta olemise hoopis kergeks, kirkaks ja puhtaks.

Käesolev aeg soosib enesekesksust. Tänapäevakirjandus üldiselt, eriti aga luule, kipub olema üks paras egotriip. On küll elus inimeste elulugude aeg, aga Mats Traat „Vastsetes Harala elulugudes” näitab, et hea on vahepeal lugeda, kuidas elas TEMA või mida mõtlesid NEMAD, kes kord Haralas elasid, sest nende eludest on saanud üks Suur Lugu, mis võib aidata meil, praegu elavatel eestlastel, kujundada oma teed ja saatust.

Lõpetuseks aga neandertallase (!), sünd. 40060 e. Kr – Surn. 39991 e. Kr, sõnad Traadi teose lõpuleheküljelt: „Terve parv tõmbi ninaga inimesi / ajas mind taga mammutimetsas / Mul oli luutsaga oda / nemad ei halastanud / Verine kõuejumal vaikis / Nende sõjakad järeltulijad arvavad / et ma ei tundnud valu / ega osanud rääkida / Vale puha! / Mida nõbininalistelt oodagi!” (lk 187).

Milliseks kujuneb meie, nõbininaliste elutee? Ei tea, sest kindel on vaid see, mis seisab Targo Toomela epitaafis: „Varsti on kõik ammu.”

VERONIKA KIVISILLA